

УДК 811.112.2'42

ТАЦЕНКО Н. В.

(Запорізький національний університет)

ТИПИ ВЕРБАЛЬНИХ АТРАКТОРІВ КОНЦЕПТУ ЕМПАТІЯ В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

У статті з позицій когнітивної лінгвосинергетики розкривається динамічна природа концепту ЕМПАТІЯ, аналізуються типи його вербальних атракторів з побудовою їхніх моделей. Доведено, що динаміка вербальних атракторів спрямована до чотирьох типів функціонування: точкового (рівновага з дискурсивним середовищем), періодичного (слабка рівновага з дискурсивним середовищем), квазіперіодичного (нерівновага з дискурсивним середовищем) та дивного (нова рівновага з дискурсивним середовищем). Вибір вербальних атракторів має стихійний характер.

Ключові слова: концепт ЕМПАТІЯ, точковий атрактор, періодичний атрактор, квазіперіодичний атрактор, дивний атрактор.

Таценко Н. В. Типы вербальных аттракторов концепта ЭМПАТИЯ в современном англоязычном дискурсе. В статье с позиций когнитивной лингвосинергетики раскрывается динамическая природа концепта ЭМПАТИЯ, анализируются типы его вербальных аттракторов с построением их моделей. Доказано, что динамика вербальных аттракторов направлена на четыре типа функционирования: точечный (равновесие с дискурсивной средой), периодический (слабое равновесие с дискурсивной средой), квазипериодический (неравновесие с дискурсивной средой) и странный (новое равновесие с дискурсивной средой). Выбор вербальных аттракторов имеет стихийный характер.

Ключевые слова: концепт ЭМПАТИЯ, точечный аттрактор, периодический аттрактор, квазипериодический аттрактор, странный аттрактор.

Tacenko N. V. Types of Verbal Attractors of EMPATHY Concept in Contemporary English Discourse. The article reveals the dynamic nature of EMPATHY concept from the standpoint of cognitive linguosynergetics analyzing the types of its verbal attractors with the construction of their models. The paper proves that the dynamics of verbal attractors is directed to four types of functioning: point (one structure – lexical item *empathy*), periodic (two structures – lexical items *empathy* and *sympathy*), quasi-periodic (n-number of structures – vocabulary with direct or indirect meaning of empathy present in the semantic core of the word (including idioms)), and strange (cases when the speaker constructs speech expressions which seemingly have nothing to do with EMPATHY concept). Depending on the needs of communication EMPATHY concept can spontaneously switch from one mode to another by means of phase transition or bifurcation marked by the change of existing attractor. Point attractor is characterized by equilibrium with the discursive environment: the behavior of EMPATHY concept brought to one lexical item is independent of the context of the discursive act. Periodic attractor has a weak equilibrium with the discursive environment, resulted in quite a sustainable concept functioning in discourse. Quasi-periodic attractor is characterized by disequilibrium with the discursive environment, and the strange one – by a new equilibrium, with which the concept structure never repeats itself, although its self-organization is subject to the rules of fractal self-similarity. The choice of verbal attractors is spontaneous in nature because communicants can unexpectedly use any language as a result of certain cognitive impulse. The possible choice of system development takes place at the micro level of potential conceptual states. The cognitive micro level is formed by lexical concepts which randomly interact with each other with such a speed that makes them indistinguishable within discourse. Externally the choice dynamics of potential attractors remains invisible until the moment of their implementation at the

macro level of the discursive act, confirming the fact that all processes in the system hierarchy of EMPATHY concept are separated in space and time.

Keywords: EMPATHY concept, point attractor, periodic attractor, quasi-periodic attractor, strange attractor.

За останнє десятиріччя вітчизняна лінгвосинергетика поповнилась численними дослідженнями, присвяченими аналізу самоорганізації мовних і мовленнєвих явищ. До вирішення цих концептуальних питань залучені поняття атракторів, репелерів, параметрів порядку, поляризації, мовленнєвих флуктуацій, біфуркацій тощо [Домброван 2014; Еникеева 2015; Пихтовникова 2015]. У зв'язку з цим виникла нагальна потреба транспонування принципів саморегульованих систем у царину когнітивної лінгвістики. **Метою** статті є розкриття суті динамічної природи концепту ЕМПАТІЯ, а **завданнями** – типологізація його вербальних атракторів з побудовою атракторних моделей та аналіз їхньої самоорганізації. **Об'єктом** наукової розвідки є концепт ЕМПАТІЯ, лексикалізований у сучасному англomовному дискурсі, а **предметом** – типи його вербальних атракторів. Матеріалом послуговував Британський національний корпус (BNC).

Атрактором концепту ЕМПАТІЯ вважаємо відносно стійкий стан, характерний для певної фази його “життєвого циклу”, репрезентований вербальною структурою. Можливість вербальної актуалізації концептуальних атракторів впливає з розуміння значення слів як однопорядкових складників пам'яті, подібних до знання інших типів [Кубрякова 1997, с. 31; Шенк 1989, с. 33]. Водночас, необхідність спрощеного вербального подання атракторів концепту забезпечує більшу наочність у викладенні його сутності. Вербальні атрактори – це одиниці семантичного простору концепту ЕМПАТІЯ, елементи упорядкованої сукупності його значень. Семантика слів забезпечує взаєморозуміння в процесі емпатійної комунікації, репрезентує в мовленні когнітивні ознаки, що утворюють зміст концепту.

Для створення атракторної моделі концепту ЕМПАТІЯ ми використали розподіл атракторів на три основні класи: точкові, періодичні (квазіперіодичні) і дивні [Kellert 1998, с. 277].

Точковий атрактор позначений нерухомою точкою (див. рис. 1). Він пояснює рух концептуальної системи, коли вона досягає тієї самої мети незалежно від початкового стану, поводить себе передбачувано, повторюючи попередні стани. Притягуючись до точкового атрактора (іменник *empathy* у формі третьої особи однини), концепт перебуває в стані рівноваги з дискурсивним середовищем, а його зміни не впливають на його поведінку (точковий атрактор є інваріантним у часі). На рівні індивідуальної свідомості комунікантів стереотипне знання про емпатію обертається навколо цієї точки фазового простору концепту. Лексема *empathy* – це результат когнітивно-семасіологічної інтерпретації семантичних властивостей імені концепту, зафіксованого в словниках. Ця лексема є прямою номінацією з інгерентним семіотичним значенням, яке закладене в семантичному ядрі слова, і належить до мовних одиниць, предметно-логічне значення яких складає поняття про емпатію.

На рівні індивідуальної свідомості комунікантів стереотипне знання про емпатію починається з лексеми *empathy*.

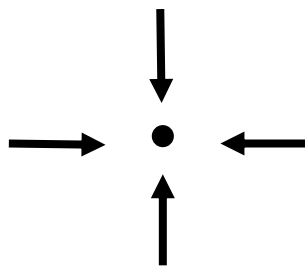

Рис. 1. Точковий аттрактор концепту ЕМПАТІЯ

Зона дії періодичних (квазіперіодичних) аттракторів позначена двома (періодичний аттрактор) та багатьма (квазіперіодичний аттрактор) точками тяжіння, між якими коливається система концепту ЕМПАТІЯ. Графічно типу динаміки періодичного аттрактора відповідає замкнута крива (див. рис. 2).

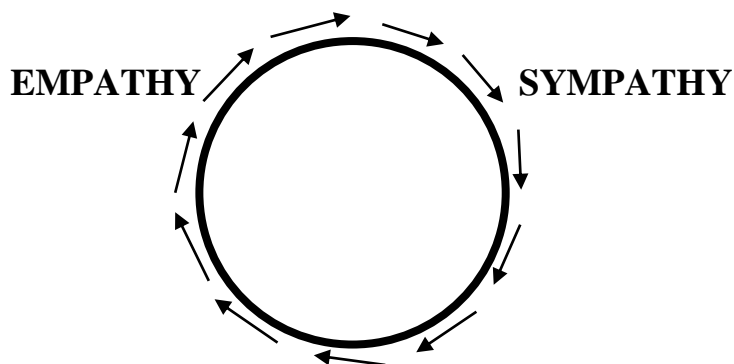

Рис. 2. Періодичний аттрактор концепту ЕМПАТІЯ

Не зважаючи на складнішу поведінку, періодичний аттрактор залишається передбачуваним. У цьому режимі закон концептуальної динаміки детермінований рухом за колом, тобто, теперішній стан концепту можна вивести з минулого, з його історії, а майбутній – з теперішнього. Прикладом періодичного аттрактора слугує лексема *sympathy*, від якої етимологічно походить лексема *empathy*. Ці іменники є найближчими синонімами. До того ж, на рівні індивідуальної свідомості стереотипне знання про емпатію асоціюється з концептом СИМПАТІЯ, оскільки останній є більш поширеним у комунікативному середовищі. Підтвердженням цього постають словники, наукові видання, у яких лінгвісти фіксують етимологічні й семантичні особливості термінів. Лексема *sympathy* є опосередкованою номінацією, предметно-логічне значення якої складає поняття про емпатію. Мета періодичного аттрактора динаміки концепту – порівняно стійке функціонування в середовищі дискурсивного акту.

Номінація *empathy* демонструє значну варіативність понятійної концептуалізації внаслідок того, що в англійській мові способи бачення мовцем фрагменту світу відповідної емпатійної комунікативної ситуації репрезентовані різними частинами мови (з експліцитною семою емпатії) – іменниками

empathizer/empathiser та *empathizee/empathisee* (оказіональне); дієсловом *empathize/empathise*, прикметниками *empathetic* та *empathizing/empathizing*, а також прислівником *empathizingly/empathisingly*. У такому разі починає діяти квазіперіодичний лексичний атрактор, поведінка якого є також передбачуваною й визначається рухом за колом (див. рис. 3).

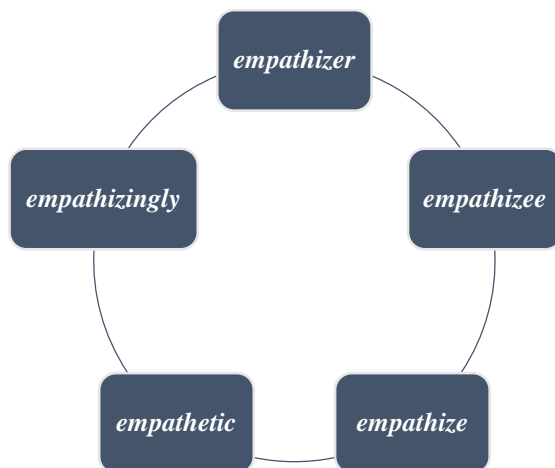

Рис. 3. Квазіперіодичний атрактор концепту ЕМПАТІЯ

З допомогою квазіперіодичного атрактора система концепту ЕМПАТІЯ пристосовується до дискурсивного середовища (концепт перебуває в стані нерівноваги), демонструючи регулярні квазіперіодичні коливання. Однак регулярність коливань свідчать про те, що мета наведеного атрактора динаміки концепту – порівняно стійке функціонування в середовищі дискурсивного акту. Вибір лексичних одиниць регулюється комунікантами залежно від способу концептуалізації емпатії.

Кількість номінацій, до яких притягується концепт, значно зростає в разі включення в корпус його репрезентації лексем, для яких це значення не є прямим, хоча й узуальним, словниковим. У нашому дослідженні під час віднесення одиниці, для якої це значення не є основним, до вербального атрактора емпатії, ми виходили з наявності відповідної семи, експлікованої в словникових дефініціях цієї одиниці або в дефініціях близьких синонімів, через які вона визначається. У такому разі починає діяти квазіперіодичний лексичний атрактор образно-аксіологічної концептуалізації. До його репрезентантів належать:

- опосередковані номінації, у яких значення, пов'язане з емпатією, з'явилося у результаті розвитку семантичної структури слова з іншим семіотичним значенням: *amity, appreciation, benevolence, commiseration, compassion, condolence, comfort, communion, concern, concord, consolation, encouragement, fellow-feeling, friendliness, humaneness, kindness, likemindedness, pity, reassurance, rapport, recognition, regret, reinforcement, responsiveness, softheartedness, sorrow, support, tenderheartedness, warmth, yearning, etc;*

- ідіоми: *bummer, soul, bleeding heart, bonds of harmony, community of interests, cottoning to, good vibrations, happy family, tea and sympathy, spiritual*

union, after one's own heart, being on same wavelength, being there for someone, close to (someone's) heart, get under somebody's skin, hitting it off, picking up on, walk/stand in somebody's shoes etc.

Є також концепти більш високого порядку в порівнянні з емпатією: СПОРІДНЕНІСТЬ, ОСЯГНЕННЯ, ПРИХИЛЬНІСТЬ, ГАРМОНІЯ, ГУМАННІСТЬ, ПРОЗОРЛИВІСТЬ, МИЛОСЕРДЯ, РОЗУМІННЯ тощо. У контекстуальному вжитку імена цих концептів здатні актуалізувати емпатійну сему:

*There must be some **affinity** between you and the man or woman on the printed page — something that you recognise not because you are 'just like that' but because you feel that you can interpret the situation with those words (BNC, affinity, 2).*

*She is not hurt by what I have said, she thought, she is neither hurt nor angry, she does not understand what I have said, her mind is losing the powers of **comprehension** and she has no longer an emotional response (BNC, comprehension, 18).*

*The protestant version has variants as to how pure this church is or whether it remains sinful, but the evangelical version which is the basic one in the North of Ireland opts absolutely for 'Jesus Saves'; the community, no longer medium of salvation, tends to take on a visible, earthly role, an occasion of **grace** and a support for religious 'this-worldly' activity (BNC, grace, 9).*

*Only when they have examined what hands, arms, legs and feet, body and above all the head can do in isolation and then in **harmony** with the story, theme or music, can they set out and create a style which will be general in structure and particular in texture, with the right quality, mood, emotion, action and character (BNC, harmony, 11).*

*But Mr Davies said: 'We have had cases of people who we have suspected of being infected and the degree of compassion and **humanity** among other staff has been remarkable' (BNC, humanity, 9).*

*Concepts of social movement are therefore synonymous with problems of social change, for they are antagonistic to conservative beliefs; and this gives a further **insight** into why the idea of social research is antithetical to police thought and has seditious connotations for an institution in which metaphors of stasis are of paramount importance (BNC, insight, 12).*

*Above all, and most curiously of all, it is to come to a deeper knowledge of the inexplicable **mercy** of God, and of that fierce love that simply will not let his world go (BNC, mercy, 93).*

*The object of the exercise ... was not to enhance others' enjoyment and **understanding** of Jane Austen, still less to honour to novelist herself, but to put a definitive stop to the production of any further garbage on the subject (BNC, understanding, 145).*

Спрямованість лексичних репрезентантів емпатії на відображення позитивного ставлення до іншого уможливорює віднесення лексем на позначення позитивних почуттів (поваги, любові, симпатії, прихильності) до вербальних атракторів концепту ЕМПАТІЯ. Як результат, до актуалізаторів квазіперіодичного атрактора ми також відносимо слова, що позначають

позитивні почуття й емоції щодо емпатанта: *love, like, admire, adore, appreciate, etc.*:

*Sex is often a central and vital element of a committed relationship, founded on **love**, caring respect, honesty and faithfulness (BNC, love, 118).*

*The two Roman catholic priests, who were in all respects dedicated pastors and much **liked** by many in the local community, immediately opposed the idea, preaching against it at Sunday masses in the local convent and the school hall (BNC, liked, 6).*

*Walter Pater was a master of atmosphere; he had been inspired as a young man by Ruskin, and his idealism about art and his fine prose were in turn much **admired** by a younger generation of aesthetes, among whom Oscar Wilde was a prominent figure (BNC, admired, 1).*

*She **adored** him and tied her life up totally with his (BNC, adored, 5).*

*Layton **appreciates** in Leonard the patrician Jew aspects that he finds so ridiculous in others; Leonard, the anti-establishment (and anti-everything else!) that he finds in the older man (BNC, appreciates, 2).*

Досить складно окреслити межі оказіонального слововжитку, який має емпатійний компонент. У такому разі починає діяти дивний атрактор прагматичної або образно-аксіологічної концептуалізації, а система концепту перебуває в стані нової рівноваги з дискурсивним середовищем. З допомогою дивного атрактора відображається непередбачувана, неочікувана поведінка концепту ЕМПАТІЯ. Траєкторії динамічних систем дивного атрактора прагнуть до складної форми фазового простору й подані близько розташованими схожими лініями, які ніколи не перетинаються. Залежно від певної ситуації в дискурсивному акті система концепту виходить із зони дії (квазі)періодичного атрактора й переходить на траєкторію дивного атрактора (притягуючись до лексеми, яка імпліцитно несе в собі емпатійну сему лише в конкретній ситуації або у свідомості окремого комуніканта) (див. рис. 4):

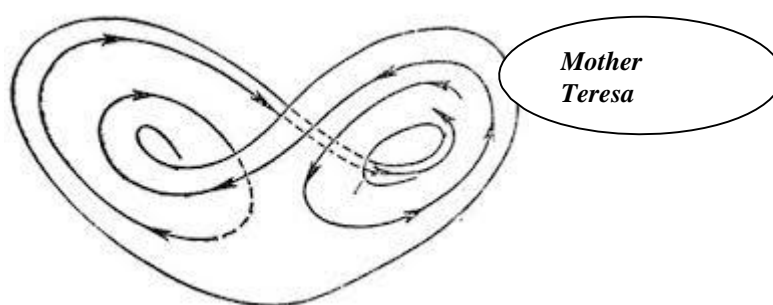

Рис. 4. Дивний атрактор концепту ЕМПАТІЯ

Наприклад, прецедентний антропонім *Mother Teresa* “активна, чуйна людина, котра всіляко намагається допомогти нужденним”, трапляється в сучасному англomовному дискурсі дуже рідко й не закріплений у лексикографічних джерелах. Вірогідність закріплення цього прецедентного антропоніма в словниках досить мала, оскільки він характеризується надзвичайно низькою узуальною частотністю. Результати дослідження BNC

виявили, що з 49 випадків уживання власної назви *Mother Teresa*, які були знайдені у 26 різних текстах, лише 1 контекст виявив його використання як прецедентного антропоніма:

*She is Clara Hale, known mostly just as Mother Hale, and since she first laid a row of cots across the living room of her flat on 122nd Street in Harlem in 1943, she has become the **Mother Teresa** of New York's black slums* (BNC, Mother Teresa, 4).

Досить низька частотність ужитку наведеної ідіоми наразі не заважає віднести її до номінацій, предметно-логічне значення яких складає поняття про емпатію. Однак є вірогідність поступового зникнення цієї оказіональної структури. Із синергетичної точки зору “безслідне забування” оказіоналізмів, реалізованих у дискурсі, пояснюється з допомогою явищ ентропії й дисипації. Не буває дисипативних структур без зовнішнього впливу, а усунення “подразнювального” чинника неминуче призведе до її забування. У нашому випадку “подразнювальним” чинником є історія Матері Терези, яка з роками може стертися з пам’яті комунікантів. Зміни комунікативного контексту активують систему концепту: мається на увазі робота з переробки вхідного потоку енергії, яка переносить мовну матерію та інформацію. За такої умови концепт намагається розв’язати проблему встановлення відносної рівноваги з дискурсивним середовищем, витрачаючи якнайменше зусиль.

У результаті цього запускаються механізми самоспрощення й дефразеологізації з мінімальними перетвореннями, оскільки психічну енергію необхідно витратити економно. Принцип мовної (мовленнєвої) економії полягає в тому, що категоріальні системи призначені для того, щоби забезпечити максимум інформації найменшими мисленнєвими зусиллями. Ефект економії досягається внаслідок того, що в процесі категоризації нескінченна різноманітність вхідної інформації зменшується до кількості, операбельної для мислення. Прагнення концепту ЕМПАТІЯ мінімізувати енергетичні витрати може призвести до деградації його структури. Контекстуальна обумовленість вузькоспецифічного *ad hoc* оказіоналізму може поступитись абстрактній позачасовій семантичній інформації лексеми *empathy*. У такому разі багатогранний концепт зредукується до мінімально впізнаваного елементу вихідної структури.

Висновки. Різні вербальні атрактори характеризують кожну фазу “життєвого циклу” концепту ЕМПАТІЯ, розкриваючи логіку руху концептуальної системи до мети в дискурсі. Динаміка вербальних атракторів спрямована до чотирьох типів функціонування: 1) точкового атрактора (одна структура – лексема *empathy*); 2) періодичного атрактора (дві структури – лексеми *empathy* та *sympathy*); 3) квазіперіодичного атрактора (n-а кількість структур – лексика, пряме або опосередковане предметно-логічне значення якої складає поняття про емпатію й закладене в семантичному ядрі слова (у тому числі ідіоми); 4) дивного атрактора (випадки, коли мовець конструює мовленнєві вирази, які на перший погляд не мають нічого спільного з поняттям емпатії, а не вживає для передачі думки вже відомі структури-репрезентанти концепту).

Залежно від потреб комунікації концепт ЕМПАТІЯ може мимовільно переходити з одного модусу в інший (відбувається фазовий перехід або

біфуркація, позначена зміною наявного атрактора). Точковий атрактор характеризується рівновагою з дискурсивним середовищем – поведінка концепту, притягнутого до однієї лексичної одиниці, постає незалежною від контексту дискурсивного акту. Періодичний атрактор має слабку рівновагу з дискурсивним середовищем, у результаті якої концепт досить стало функціонує в дискурсі. Для квазіперіодичного атрактора характерною є сильна нерівновага з дискурсивним середовищем, а для дивного – нова рівновага, у результаті якої структура концепту ніколи не повторюється, хоча її самоорганізація підпорядкована фрактальним правилам самоподібності.

Вибір вербальних атракторів має стихійний характер, оскільки комуніканти можуть неочікувано використовувати будь-яку лексику в результаті певного когнітивного пориву. На мікрорівні потенційних концептуальних станів відбувається вибір шляху розвитку системи зі спектру всіх можливих. Когнітивний мікрорівень формується лексичними концептами, які хаотично взаємодіють один з одним із такою швидкістю, що в середовищі дискурсу їх неможливо розрізнити. Зовні динаміка відбору потенційних атракторів залишається непомітною аж до моменту їхньої реалізації на макрорівні дискурсивного акту, підтверджуючи той факт, що в системній ієрархії концепту ЕМПАТІЯ всі процеси розділені в просторі та часі. Важливим типом квазіперіодичних атракторів концепту також є емпатійно-експресивна та емпатійно-оцінна лексика, аналіз якої є **перспективною подальших досліджень**.

Література

Домброван Т. И. Синергетическая модель развития английского языка: монография / Т. И. Домброван. – Одесса : КП ОГТ, 2014. – 400 с.

Еникеева С. М. Синергетические параметры структурной организации и развития словообразовательной системы современного английского языка / С. М. Еникеева // Синергетика в филологических исследованиях: монография / Т. И. Домброван, С. М. Еникеева, Л. С. Пихтовникова и др.; под. общ. ред. проф. Л. С. Пихтовниковой. – Х.: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015. – С. 62–88.

Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова. – М.: Ин-т языкознания РАН, 1997. – 330 с.

Пихтовникова Л. С. Самоорганизация дискурса и отдельных типов дискурса / Л. С. Пихтовникова // Синергетика в филологических исследованиях: монография / Т. И. Домброван, С. М. Еникеева, Л. С. Пихтовникова и др.; под. общ. ред. проф. Л. С. Пихтовниковой. – Х.: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015. – С. 102–135.

Шенк Р. К интеграции семантики и прагматики / Р. Шенк, Л. Бирнбаум, Дж. Мей [пер. с англ.] // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1989. – Вып. XXIV: Компьютерная лингвистика. – С. 32–47.

BNC: British national corpus [Electronic resource] // BNCweb (CQP-Edition). – Available at : <http://bncweb.lancs.ac.uk/bncwebSignup/user/login.php>.

Kellert S. H. Chaos theory / S. H. Kellert // Routledge Encyclopedia of Philosophy / E. Craig (Gen. Ed.). – Vol. 2. – London [etc.]: Routledge, 1998. – P. 276–280.

Таценко Н. В. Типи вербальних атракторів концепту ЕМПАТІЯ в сучасному англомовному дискурсі / Н. В. Таценко // Нова філологія. Збірник наукових праць. — Запоріжжя : ЗНУ, 2017. — № 70. — С. 201—206.